

INHOUD

Woord vooraf bij de zesde, herziene uitgave	9
Inleiding. Een wereld in verandering	15
Hoofdstuk 1 Een wereld van onzekerheid	21
De meest zekere samenleving ooit	23
Leren omgaan met onzekerheid	24
Een cultuur van angst?	27
Zoeken naar sociale bescherming	29
De angst voor onbeheersbaarheid	30
Welke ontwikkelingen produceren onzekerheid?	31
Met welke bril kijken we?	34
Hoofdstuk 2 De wereld als mondiale risicomaatschappij	35
De industriële maatschappij van de 20ste eeuw	37
Vorbij de industriële maatschappij	39
Op zoek naar de samenhang tussen veranderingsprocessen	40
De overgang naar een risicomaatschappij	41
Vier centrale kenmerken	44
Een gefaseerde overgang naar de risicomaatschappij	54
Zes risicodomeinen meer in detail	56
Hoofdstuk 3 Ecologische risico's steeds centraler	59
De ecologische kwestie komt op de agenda	61
Ecologische risico's in de directe leefwereld	63

Globale ecologische risico's	66
Leven op te grote voet	70
Klimaatopwarming: hét mondiale ecologische risico	74
Ecologische risico's en onzekerheid	80
Hoofdstuk 4 Globalisering en sociaaleconomische risico's	85
De globaliserende economie als kader	88
Structurele verschuivingen op de arbeidsmarkt	93
Het resultaat: werkloosheid als 'normaal' fenomeen	97
Waarom werkloosheid een probleem blijft	99
Armoede en dreigende dualisering	105
Groeiende ongelijkheid versterkt ook welzijnsrisico's	108
Sociaaleconomische risico's en groeiende sociale onzekerheid	110
Hoofdstuk 5 Individualisering en onzekere vrijheid	113
Oude processen in een stroomversnelling	115
Schrijf je eigen biografie	117
Een brede waaier aan broze relaties	119
De spannende relatie tussen werk en relatie	121
En wat met kinderen?	123
Het ene individualiseringsrisico is het andere niet	125
Vier kanttekeningen bij de individualiseringsprocessen	128
Geen vrijheid zonder onzekerheid	134
Hoofdstuk 6 Tijdsrisico's in een versnellende samenleving	137
Versnelling en groeiende tijdsdruk	139
Persoonlijke en maatschappelijke tijdsproblemen	141
Tijdsparadoxen	143
Tijdsrisico's en de crisis van ons modern tijdsbegrip	150
Tijdsbeleid en onthaasting	151
Tijdsbeleid als antwoord op onzekerheid	154

Hoofdstuk 7	Migratierisico's in onze superdiverse steden	157
	Wie is allochtoon en hoelang blijf je dat?	160
	Superdiversiteit als nieuwe realiteit	161
	Oude manieren van kijken naar een nieuwe realiteit	166
	Becks kosmopolitische blik	168
	Etniciteit, ambivalentie en tweede moderniteit	172
	Zijn onze steden kosmopolitisch?	173
	Multiculturaliteit is een achterhaald begrip	177
	Zoeken naar gedeeld burgerschap	179
	De islam in een liberale democratie	181
	Onzekerheid bespreekbaar en beheersbaar maken	184
Hoofdstuk 8	De coronacrisis als confrontatie met de risicomaatschappij	187
	Corona is meer dan een gezondheids crisis	190
	Corona als restrisico?	190
	Pandemieën als deel van de risicomaatschappij	191
	Het coronavirus en de risico-ensceneringen domineren de agenda	193
	Een nieuwe sociale strijd om de risico's	196
	Onze (zorg)instituties botsen op grenzen	198
	De mondialisering van risico's	199
	Stap voor stap groeit de risicomaatschappij	200
	De risicomaatschappij, confronterend én hoopvol	202
Hoofdstuk 9	Uitdagingen in de mondiale risicomaatschappij	205
	Onzekerheid als maatschappelijk en persoonlijk verschijnsel	207
	Acht uitdagingen voor de 21ste eeuw	212
	Onzekerheid en openheid voor alternatieven	229
Noten		231
Bibliografie		242

HOOFDSTUK 1

EEN WERELD VAN
ONZEKERHEID

'Leven in onzekerheid, en je daarvan bewust zijn, lijkt onontkoombaar te zijn geworden en dat begint men door te krijgen. Het is niet iets van tijdelijke aard. Men zal er mee moeten leren leven, misschien wel voor altijd. Daarom vormt de toe-eigening van bepaalde vaardigheden om met onzekere situaties om te gaan tegenwoordig zo'n belangrijke uitdaging.'

Zygmunt Bauman, 1998. *Leven met veranderlijkheid, verscheidenheid en onzekerheid*, p. 92.

Sommige woorden ademen de tijd. Ze duiken op in de meest verschillende maatschappelijke contexten, waar zich ineens gelijkaardige ontwikkelingen voordoen. Zulke woorden komen, blijven enkele jaren of decennia hangen, en verdwijnen soms ook weer. Zulke woorden weer spiegelen een stuk van de tijdsgeest, en die draait aan het begin van de 21ste eeuw rond onzekerheid. Overal vinden we er sporen van. Wordt de 21ste eeuw die van de onzekerheid? Willen we onze tijd en onze samenleving begrijpen, dan is inzicht in die onzekerheid cruciaal.

DE MEEST ZEKERE SAMENLEVING OOI

Onze onzekerheid is paradoxaal: leven we in de westerse landen niet in één van de rijkste en meest zekere samenlevingen ooit? Het eengemaakte Europa is de afgelopen 75 jaar gespaard gebleven van oorlogen. De materiële welvaart was nog nooit zo hoog in landen als België of Nederland, ook na de bankencrisis van 2008 en zelfs na de coronacrisis van 2020. De sociale zekerheid verzekert ons van een inkomen op onze oude dag, bij ziekte of wanneer we werkloos geraken. De medische wetenschap vordert dag na dag en kan steeds meer ziektes en aandoeningen genezen of minstens beheersen. We stapelen de verzekeringspolissen op. Ons huis is verzekerd tegen brand, de familiale verzekering dekt schade die wij of onze kinderen kunnen aanrichten. De auto is verzekerd, vele voertuigen bovendien omnium. Aanvullend aan de ziekteverzekering hebben steeds meer mensen een hospitalisatieverzekering. De aankoop van een huis gaat samen met een levensverzekering, de lening met een schuldsaldo-verzekering. Mensen boeken bij hun reis een annulatieverzekering en een reisbijstandsverzekering. Was het leven ooit beter verzekerd?

Desondanks voelen vele mensen in de rijke westerse landen zich vandaag onzeker: ouders over de toekomst van hun kinderen, werknemers over hun job, partners over elkaar en over hun relatie, in-

dividuen over zichzelf, migranten over hun nieuwe samenleving, Vlamingen of Nederlanders over de nieuwkomers naast de deur. Onzekerheid sluipt binnen op alle niveaus en domeinen van onze samenleving. Hoe snel gaat de opwarming van de aarde zich doorzetten? Kunnen we de klimaatveranderingen nog binnen aanvaardbare grenzen houden? Hoe lang werkt de coronacrisis van 2020 nog door? Blijft de vergrijzing betaalbaar? Zijn de wettelijke pensioenen ook morgen nog gegarandeerd? Hoe gaan de toenemende migratiestromen onze samenleving kleuren? Wat betekent dat voor onze cultuur en gewoonten? Hoe evolueert de snel globaliserende en veranderende economie? En hoe evolueren de beurzen, waar men miljarden verdient of verliest bij de handel in onzekerheid?

Onze maatschappij evolueert razendsnel en verandering lijkt de norm. Die snelle en voortdurende veranderingen maken mensen onzeker over hun leven en over hun toekomst. Individuen of gezinnen, organisaties en bedrijven, maar evengoed regeringen en parlementen moeten voortdurend keuzes maken, zonder alle elementen te hebben voor een zekere keuze en zonder zeker te zijn over de uitkomst. We moeten met de reële of vermeende onzekerheid omgaan. Hoe valt die sterke aandacht voor onzekerheid in één van de rijkste (en meest zekere?) samenlevingen ooit te begrijpen? Hoe bepaalt de manier waarop we met onzekerheid en met risico's omgaan onze maatschappij en ons leven? Dat zijn de basisvragen in dit boek. Onlosmakelijk daarmee verbonden is de vraag met welke bril en vanuit welke kaders we onze samenleving, de snelle veranderingen en de heersende onzekerheid het scherpst kunnen zien.

LEREN OMGAAN MET ONZEKERHEID

De Joods-Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman probeert de oorzaken van deze onzekerheid beter te begrijpen.¹ Hij noemt onzeker-

heid een dominante trek van onze hedendaagse samenleving. Onze reactie er op is ambivalent. Leven in onzekerheid heeft aan de ene kant iets uitdagends. Het geeft een gevoel van vrijheid. Wanneer de uitkomst nog niet zeker is, zijn er meerdere opties mogelijk. Tegelijk is het leven onder ongelimiteerde vrijheid en toenemende onzekerheid ook psychisch belastend en zenuwslopend.

Bauman plaatst die onzekerheid in een bredere, maatschappelijke context. Hij ziet vijf grote ontwikkelingen die aan de basis liggen van de grotere onzekerheid vandaag.² De eerste is de overgang van de *solid modernity* naar een *liquid modernity*. De stabiele moderniteit uit de 20ste eeuw was een moderniteit met relatief vaste instituties, waarin mensen een levensproject konden uitbouwen.³ In de 21ste eeuw kennen we de overgang naar een *liquid modernity*, een liquide, vloeibare, flexibele en versplinterde samenleving. Hierin is de uitbouw van een traditioneel, vooraf gepland levensproject amper nog mogelijk. We kennen *liquid lifes*, vloeibare levens waarin mensen zeer flexibel inspelen op de veranderingen, opportuniteiten en risico's van de dag. De Amerikaanse socioloog Richard Sennet spreekt van 'de flexibele mens'.⁴ Hij bekritiseert hoe dat het houvast in het leven van vele mensen onderuit haalt, vooral bij wie in onze samenleving minder sterk staat of sociaal kwetsbaarder is.

Een tweede oorzaak van onzekerheid vormt de groeiende scheiding tussen macht en politiek, niet alleen door de wereldwijde globalisering, maar ook in eigen land. De erosie van de nationale staten geeft vrij baan aan wereldwijde economische machten. De terugtrekking van de politiek⁵ betekent tegelijk een afbrokkeling van vroegere beschermende kaders en zet de deur wagenwijd open naar grotere onzekerheid. De wereldwijde financiële crisis sinds 2008, en vooral de uiterst moeizame wijze waarop nationale staten – maar ook de Europese Unie – reageren, illustreren perfect de afgenomen slagkracht van democratieën en de toegenomen macht van diegenen die op de wereldwijde financiële markten actief zijn.

Daarmee samenhangend ziet Bauman de geleidelijke verzwakking van de nationale sociale zekerheid als derde bron van onzekerheid. Competitie tussen mensen lijkt vandaag een hipper waarde dan solidariteit; groeiende ongelijkheid lijkt eerder een verdienste dan een maatschappelijk probleem. De drastische bezuinigingsplannen in heel wat Europese lidstaten de voorbije jaren versnellen de erosie van de sociale zekerheid daarbij aanzienlijk.

Een vierde oorzaak ligt in het veranderende tijds kader. Onze samenleving versnelt (zie hoofdstuk 6) en onze tijdshorizon krimpt: we kennen een ineenstorting van het denken, plannen en handelen op lange termijn. Niet alleen in het bedrijfsleven en op de financiële markten, maar evengoed in de politiek en in het privéleven van mensen draait het om vandaag. Wat oud is, is out. Kennis van gisteren biedt niet langer zekerheid vandaag, laat staan voor morgen. De enige zekerheid lijkt die van verandering, van de productie van onzekerheid. Tegelijk hebben gigantische uitdagingen als de klimaatopwarming juist een langer tijdsperspectief nodig om vandaag juiste maatregelen te nemen.

Ten slotte vormt de privatisering van risico's een vijfde en laatste reden van toenemende onzekerheid. Als de overheid zich terugtrekt en een kleinere rol opneemt, moeten mensen zelf maar leren hoe ze met onzekerheid en risico's omgaan. Leren omgaan met onzekerheid wordt zo één van de belangrijkste vaardigheden in de 21ste eeuw. Tegelijk zijn de mogelijkheden die mensen hebben om het hoofd te bieden aan de toegenomen onzekerheid zeer ongelijk verdeeld in onze samenleving. De risico's overstijgen soms het begrip, maar zeker de handelingsmogelijkheden van individuen. Toch moeten zij de keuzes maken welke risico's ze willen nemen en welke niet.

Als gevolg van deze ontwikkelingen leven we volgens Bauman in een eeuw van onzekerheid. Het mag ons dan ook niet verwonderen dat mensen op zoek gaan naar manieren om die onzekerheid uit de weg te gaan. Korte termijndenken is zo'n manier. Ook xenofobie en

afscherming van verandering zijn reactiewijzen om de onzekerheid van een veranderende leefwereld met toenemende migratie en daaruit voortvloeiende conflicten te ontlopen.⁶ Onzekerheid doet veel mensen terugplooiën op zichzelf. Het maakt onze wereld niet herbergzamer.

Bauman verzet zich tegen de boodschap van politieke machthebbers dat meer flexibiliteit van mensen de remedie zou zijn voor wat hij 'een reeds ondraaglijk geworden onzekerheid' noemt. Meer flexibiliteit opent de deur naar nog meer onzekerheid, nog verdere privatisering van sociale problemen en nog meer eenzaamheid en machteloosheid. Het sluit volgens Bauman de mogelijkheid uit van een voldoende existentiële zekerheid, die mee berust op collectieve grondslagen. Het ontmoedigt het optreden van mensen en samenlevingen als collectiviteit.⁷ Nochtans is het net het gezamenlijk aanpakken van risico's en problemen en het samen vorm proberen te geven aan de toekomst, wat een samenleving tot een samenleving maakt.

EEN CULTUUR VAN ANGST?

Sommige mensen hebben weinig problemen met onzekerheid. Ze staan sterk genoeg in de wereld om een hoge dosis onzekerheid aan te kunnen. Voor anderen werkt onzekerheid remmend, soms zelfs verlamdend. Ze worden angstig door te veel onzekerheid. Die angst – voor verandering, voor aftakeling, voor vreemdelingen, voor een onbekende wereld – ondermijnt het vertrouwen en de wederzijdse afhankelijkheid waar beschaafde samenlevingen op gebaseerd zijn, stelt de Britse historicus Tony Judt.⁸ Volgens de Britse socioloog Frank Furedi leven we zelfs in een cultuur van angst en zou angst één van de karakteristieken zijn van het leven in de 21ste eeuw.⁹ Hij verwijst naar onze angst voor ziektes, onbekende virussen en epidemieën, voor kindermisbruik, milieuverontreiniging of terroristische aanvallen. De westerse wereld zou door onze angst steeds meer geobsedeerd raken door veiligheid.

Vroeger moest je risico nemen, als onderdeel van innovatie of daadkracht. Vandaag proberen mensen risico's te vermijden. Furedi waarschuwt terecht dat angst verlamrend kan werken en dat een deel van onze angsten overtrokken zijn, maar hij gaat volledig uit de bocht wanneer hij onder meer klimaatrisico's bagatelliseert en alle wetenschappelijk onderzoek terzake overtrokken noemt, omdat het mensen angstig zou maken. Wie als een struisvogel de kop in het zand probeert te steken, verruimt zelden zijn blik op de wereld.

Toch dwingt Furedi ons tot reflectie. Hij confronteert ons met de spanning tussen objectieve risico's en de (subjectieve) manier waarop we ermee omgaan. Welke vormen van angst zijn begrijpbaar en welke overtrokken? Wat maakt sommige mensen bang van de ene bedreiging, zoals criminaliteit of het coronavirus, en amper ongerust over andere bedreigingen, zoals klimaatopwarming. Vergroot wetenschappelijke informatie over klimaatopwarming of migratiestromen de angst van mensen? Vergroot het hun veranderingsbereidheid of werkt het juist verlamrend? Over die vragen moeten we ons buigen, maar om dat te doen moeten we eerst onze samenleving en de onzekerheid in die samenleving beter begrijpen. Dat kan door stil te staan bij wat mensen en samenlevingen vandaag onzeker maakt.

Het zoeken naar absolute veiligheid kan ons onzeker maken. Deskundigen signaleren risico's die de overheid niet altijd kan dragen en waarmee burgers niet altijd willen leven.¹⁰ Ook de snelle maatschappelijke veranderingen zijn een oorzaak van onzekerheid. Op uiteenlopende maatschappelijke domeinen zien we cruciale ontwikkelingen ons leven in de 21ste eeuw beïnvloeden en die mee aan de basis liggen van de toegenomen onzekerheid in één van de rijkste samenlevingen ooit.